

Громадська думка як фактор еволюції партійної системи України

Якименко Ю.В.

Директор політико-правових програм Центру Разумкова

Політичні партії є невід'ємним інститутом демократичної політичної системи, ступінь розвиненості якого значною мірою впливає на розвиток усіх сфер життєдіяльності суспільства. Головним, безпосереднім засобом реалізації такого впливу є участь політичних партій у системі державної влади, однак крім цього існують і інші засоби, які впливають з багатоманітних функцій політичних партій у демократичному суспільстві [1, 106-112].

Політичні партії є специфічним інститутом. Ця особливість зумовлюється своєрідним «проміжним» станом, в якому вони перебувають. З одного боку, політичні партії можуть бути віднесені до інститутів громадянського суспільства, оскільки за своєю організаційною формою вони є об'єднаннями громадян, покликаними узагальнювати, висловлювати і обстоювати інтереси різних суспільних верств. З іншого боку, політичні партії, перемагаючи на виборах чи делегуючи своїх представників до владних інститутів в інший спосіб, беруть участь у реалізації влади і, таким чином, входять до сфери політичних інститутів держави. Таким чином, «політична партія виступає головною зв'язуючою ланкою між державою і суспільством» [2, 16-17], а «партійна система, або уся сукупність партій суспільства, розміщується між громадянським суспільством і державою, на стику суспільних і державних інститутів» [1, 102].

Як засвідчує досвід розвинених демократій, партійний принцип формування влади є засобом забезпечення політичної відповідальності останньої перед суспільством, її відкритості і прозорості. Публічна конкуренція партійних програм дозволяє суспільству обрати оптимальний шлях розв'язання наявних проблем та персоніфікувати відповідальність за його реалізацію, підвищує якість рішень урядових інституцій, а відтак – сприяє підвищенню ефективності та прозорості діяльності влади в цілому, її підзвітності суспільству. Це не означає, що зростання ролі партій у системі влади автоматично веде за собою вирішення усіх проблеми функціонування владного механізму. Проте, альтернативні моделі демократії, які б довели вищу ефективність за партійну модель, не заявили про себе достатньо переконливо.

Процес становлення багатопартійності в Україні протягом 1990-х – 2000-х років характеризувався поступовим підвищенням ролі політичних партій у виробленні та реалізації державної політики, місцевому самоврядуванні. Найбільш очевидними його ознаками стала еволюція виборчого законодавства та законодавства про політичні партії, у т.ч. законодавче запровадження державного фінансування політичних партій.

Однак найбільші зміни у місці і ролі партій в Україні відбулися після 2004р. Вони пов'язані з прийняттям змін до Конституції України, які набули чинності у повному обсязі після обрання Верховної Ради України у березні 2006р., а також нового законодавства про парламентські та місцеві вибори на пропорційній основі. Внаслідок цих змін партії отримали максимальні можливості впливу на формування органів влади і самоврядування, а відтак – для реалізації власних політичних програм на загальноукраїнському та місцевому рівнях. В той же час, отримані можливості і повноваження зробили партії головними суб'єктами

політичної відповідальності за результати діяльності владних і самоврядних інститутів.

Готовність вітчизняних політичних партій до нової суспільної ролі була і залишається дискусійним питанням. Зокрема, у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради за 2003р. констатувалося: «...партійна система в Україні ще не змогла досягти належного ступеню зрілості. Маючи формальні атрибути, більшість партій характеризуються незначною чисельністю, відсутністю сталого електорату та стабільних зв'язків з ним, невиразністю ідеологічного обличчя та слабкістю організаційної побудовою.., діяльність багатьох партій значною мірою підпорядкована обслуговуванню потреб партійних лідерів і функціонерів, фінансово-промислових груп, а також певних прошарків адміністративно-господарського апарату». Там же робилося застереження, що ... «перетворення партій в інструмент реалізації інтересів нечисленних елітних груп стає особливо небезпечним для суспільства в умовах переходу до парламентсько-президентської форми правління, що базується на ключовій ролі політичних партій» [3, 19].

Тому конституційна та виборча реформи створили нові виклики як для політиків, так і суспільства в цілому. Один з таких викликів полягає в тому, чи сприймає суспільство політичні партії в якості легітимного представника своїх інтересів, чи підкріплюється виняткове право партій на формування вищих владних інститутів та більшості органів самоврядування відповідною суспільною довірою до них. Адже ефективність виконання партіями своїх функцій значною мірою залежить від такої довіри і підтримки.

Зважаючи на згадані вище особливості, ставлення громадян до політичних партій та інституту багатопартійності в Україні може слугувати певним індикатором їх адекватності суспільним потребам, законодавчо визначеній ролі і своєму безпосередньому призначенню. Зрозуміло, що громадська думка в цьому питанні не може претендувати на абсолютну істину. Проте партії покликані представляти інтереси громадян, до них вони апелюють на виборах і від них отримують мандат на здійснення влади. Цілком закономірно, що провідні політичні сили України, особливо в період виборчих кампаній, здійснюють моніторинг суспільних настроїв, враховують їх при виробленні політичної стратегії і тактики. Тобто партії здатні «реагувати» на стимули, які надсилає суспільство як через вибори, так і через результати досліджень громадської думки. Тому аналіз сприйняття партій суспільством, з'ясування можливих причин, що його зумовлюють, є необхідним не лише для розуміння основних проблем розвитку партійної системи та вироблення шляхів їх розв'язання, але й для прогнозування можливих напрямів її подальшої еволюції.

В цій статті розглядаються різні аспекти ставлення громадян України до політичних партій, чинники, які зумовлюють ті чи особливості громадської думки, а також їх можливий вплив на подальшу еволюцію вітчизняної партійної системи.

Ставлення громадян України до інституту багатопартійності. За даними опитування, проведеного у 1994р., коли в Україні нараховувалося вже 35 політичних партій, частина яких брала участь у парламентських і місцевих виборах (тобто багатопартійність існувала і формально, і реально), 36,1% громадян ствердно відповіли на питання «Чи потрібна Україні багатопартійна система». Число противників багатопартійності було дещо меншим – 29,8%, третина (33,7%) не змогли визначитись з відповіддю [4, 11].

Далі у громадській думці з цього питання спостерігалися досить суперечливі тенденції. Так, частка прихильників багатопартійності у 2002р. знизилася до 22,7%, і знову зросла (до 29,9%) у 2005р. У 2008р. прихильники багатопартійності становили 25,9% громадян. Частка противників багатопартійності коливалася в межах чверті – половини респондентів. Мінімум противників багатопартійності було зафіксовано у 1994р. (29,8%), максимум – у 2002р. (50,8%). В наступні роки цей показник коливався у межах 36-46% (у 2008р. він становив 42,9%).

Таким чином, можна побачити певну динаміку сприйняття громадянами української багатопартійності: в період між 1994 і 2002рр. відбувається поступове зниження частки прихильників багатопартійності і збільшення частки її противників; наступний період характеризувався помітними коливаннями.

Однак, за всі роки спостереження, багатопартійність в Україні ніколи не підтримувалася більшістю громадян, переважно перебуваючи в межах третини-чверті опитаних. Починаючи з 1998р., частка противників багатопартійності стабільно перевищувала частку її прихильників. Приблизно третина громадян не могла сформулювати власне ставлення до багатопартійності – частка тих, хто не визначився, протягом усього періоду коливалася в межах 25,9% – 36,7%.

Довіра до політичних партій. У 1995р. політичним партіям повністю або частково довіряли 2,8% громадян, тоді як повністю або частково не довіряли – 67,1%. Не могли визначитись із відповіддю 28,8% опитаних. Отже, в період, коли багатопартійність вже сформувалася, ситуація характеризувалася дуже низьким рівнем довіри до політичних партій. До 2001р. рівень довіри до партій залишався в межах 3-4%, проте у 2002р. він зріс майже удвічі – до 7,3%. Максимального значення (10,4%) цей показник сягнув у 2005р. і відтоді залишається в межах 8-9%. Проте, рівень повної довіри до партій ніколи не перевищував 1,2%.

Частка тих громадян, які не довіряють політичним партіям, поступово знижувалася – з 65,1% у 1995р. до 47,2% у 2005р., після чого знову почала зростати (до 60,9% у 2008р.). За період спостережень частка тих, хто не зміг відповісти на це питання, коливалася в межах 30-40%.

Таким чином, суспільна довіра до політичних партій дещо зросла в період 1995-2005рр., однак рівень її залишався вкрай низьким -- більшість громадян України не довіряла і не довіряє політичним партіям.

Членство в партіях. За умов відсутності або недостатньої достовірності даних про кількісний склад, що оприлюднюються самими політичними партіями, дані опитувань громадської думки можуть слугувати хоча б приблизним орієнтиром, що дає уяву про кількість членів політичних партій в Україні.

Аналіз динаміки відповідей громадян на запитання «Членом якої з громадських або політичних організацій Ви є?» дає підстави для двох висновків.

Згідно з першим, членами партії є досить незначна частка громадян України. Найбільший показник членства – 4,6%, спостерігається у 2006р. За даними Держкомстату України, кількість населення країни на той час становила 46 млн. 749 тис. осіб [5]. Кількість виборців, тобто громадян віком від 18 років, які формально можуть бути членами політичних партій, у 2006 р. (за даними ЦВК) становила 37 млн. 163 тис. осіб [6]. Виходячи з цих даних можна обрахувати приблизну кількість членів партій, яка нараховувалася в Україні у 2006р і, очевидно, була максимальною за всю історію новітньої української багатопартійності – 1 млн. 709 тис. осіб. Якщо розподілити усіх членів по зареєстрованих на той момент партіях (а їх станом на кінець 2006р. було 136) [7],

то на кожен партію припало б в середньому 12,5 тис. членів. Зрозуміло, що ці дані можуть мати скоріше ілюстративний характер, з огляду на те, що кількість реально існуючих партій в Україні набагато менша, ніж зареєстрованих.

Другий висновок, який можна зробити з динаміки членства в партіях, засвідчує наявність незначної, але все ж тенденції до зростання членства у партіях між 2004-2006рр. Якщо у 1994р. такими визнавали себе 0,7% громадян, то у 1999р. – 1,5%, 2002р. – 2,2%, 2006р. – 4,6%. Станом на 2008р, таких громадян нараховувалося 2,8%.

Підтримка пропорційної виборчої системи. Ставлення до пропорційної виборчої системи можна вважати опосередкованим індикатором ставлення до політичних партій, оскільки ця виборча система, тим більше в її варіанті із закритими списками, робить партії монополістами у формуванні переважної більшості представницьких органів.

Опитування громадської думки, проведені Центром Разумкова у 2001-2007рр., засвідчують досить низький рівень суспільної підтримки пропорційної виборчої системи. Так, у 2001р. її підтримували 5,4% громадян, у 2004р. рівень її підтримки зріс до 11,3%, у 2006р він становив 13,6%, у 2007р. – 15,4%. В той же час, змішану систему в ці роки підтримували, відповідно, від 24 до 30% опитаних, мажоритарну від 25 до майже 36% [8].

Таким чином, пропорційна система виборів, найбільш сприятлива для політичних партій в Україні, залишається найменш підтримуваною порівняно з іншими виборчими системами, які дозволяють виборцями обирати не лише партії, але й конкретних кандидатів.

Отже, ставлення більшості громадян до багатопартійності, їх довіра до політичних партій та рівень членства в них, оцінка виборчих систем під кутом зору можливостей вибору між партіями і окремими особистостями, свідчать про те, що вітчизняні партії не змогли переконати більшість громадян у необхідності свого існування, завоювати довіру до себе, залучити до своїх лав достатню кількість членів. Періоди певного покращання такого ставлення, в першу чергу, пов'язані з очікуваннями від кожних наступних виборів, змінюються періодами після виборчого розчарування.

Можна припустити, що такий стан громадської думки зумовлений як стереотипами сприйняття багатопартійності, сформованими у радянський період, так і особливостей розвитку вітчизняної партійної системи та окремих політичних партій у період після 1991р.

Ступінь впливу стереотипів однопартійності часів СРСР на ставлення до багатопартійності в Україні потребує окремого дослідження. Однак, підтвердженням такого впливу можуть бути дані опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» спільно з Інститутом соціології НАНУ та службою «Социс-Геллап» у 1997р. Згідно з результатами цього дослідження, частка противників багатопартійної системи збільшується із зростанням віку респондентів: проти багатопартійної системи висловилися 31% респондентів віком 18-29 років, 34% – віком 30-54 роки, 41% – віком понад 55 років [9].

Вплив причин, пов'язаних з особливостями політичних партій, що були утворені в Україні від початку 1990-х років, є більш очевидним. **На наш погляд, головна причина полягає в тому, що громадяни не бачить у політичних партіях виразників своїх інтересів.** Більшість громадян вважають що ці інститути служать інтересам фінансових і бізнесових структур (53,7%), партійних лідерів

(43,1%) чи державної влади (28,3%). При цьому частка тих, хто вважає, що партії служать інтересам виборців, зменшилася з 13,8% у 2001р. до 3,8% наприкінці 2005р. [10, 20]. Відповідно, в цей період найбільше зросла частка респондентів, які вважають, що партії служать інтересам партійних лідерів (з 30,5% до 43,1%). Переважна більшість громадян вважають, що українські політичні партії не виконують свої функції у суспільстві [11, 31].

Можна припустити, що негативне ставлення громадян до партій можна вважати наслідком їх відірваності від інтересів пересічних громадян, дуже значного впливу фінансово-промислових груп на їх діяльність («олігархізацію» партій), а також надмірний вплив партійної бюрократії («бюрократизацію» партій).

Іншою причиною може бути ідеологічна невиразність політичних партій, їх програмних документів, а також невідповідність практичної діяльності ідеологічним засадам. Так, перед виборами 2006р. серед громадян, які змогли визначити свої ідейно-політичні преференції (близько 55%), лише третина відповіла, що в Україні існує політична партія, практична діяльність якої відповідає їх поглядам [10, 20-21]. Наприклад, серед прихильників соціал-демократичного напрямку лише 13,7% назвали представником цього напрямку СДПУ(о) – найбільш чисельну на той час партію, що декларувала себе соціал-демократичною [10, 20-21].

Оцінюючи відмінності між провідними політичними силами напередодні дострокових парламентських виборів 2007р. в їх передвиборчих програмах і практичній діяльності, більшість громадян засвідчили, що у програмах такої різниці майже немає або вона незначна (відповідно, 24,3% та 33,9%). Щодо практичної діяльності політичних сил такі оцінки висловили, відповідно, 27,2% і 27,9% опитаних [12].

Важливим чинником, що впливає на ставлення громадян до політичних партій, є відповідність їх практичної діяльності власним програмам, виконання передвиборних обіцянок. Для 60,2% громадян відповідність практичної діяльності партії програмним положенням та заявам її лідерів є дуже важливою, для 26,5% – скоріше важливою при виборі, за яку партію голосувати. Цей чинник посідає перше місце в ієрархії мотивів голосування за політичні партії, маючи пріоритет перед такими чинниками, як практична діяльність політичної сили чи особистість її лідера [13].

Разом з тим, громадяни досить критично оцінюють виконання провідними політичними силами своїх передвиборних обіцянок. Для партій і блоків, представлених у Верховній Раді V-го скликання, найвищий відсоток респондентів, які вважали, що певна політична сила повною мірою виконує свої передвиборні обіцянки, становив лише 6,6%, тоді як частка тих, які вважали, що політичні сили зовсім їх не виконують, коливалася від 38,5% до 54,2% [12].

Однак, попри таке, очевидно критичне ставлення до політичних партій, існує низка свідчень того, що громадяни сприймають їх та партійну систему в цілому, як невід'ємний атрибут політичної системи, складову державно-владного організму.

Про це свідчить, зокрема, стабільно високий рівень явки громадян на виборах різних рівнів (в першу чергу – парламентських), який суттєво не знижувався і після запровадження пропорційного елементу у виборче законодавство. Так, на парламентських виборах 1994р., які проводилися за мажоритарною системою, рівень явки становив 75,6% [14], на виборах 1998 і

2002рр., які відбувалися за змішаною системою – відповідно, 71,2% і 69,4%, на виборах 2006 і 2007рр., які проводилися вже за повністю пропорційною системою, вона становила, відповідно, 62 і 68% [6].

Абсолютна більшість громадян, які брали участь у виборах, знаходили «свою» політичну силу, могли визначитись з власними політичними симпатіями. Так, частка виборців, які голосували «проти всіх» політичних партій і блоків на виборах 1998р. становила 5,25%, 2002р. – 2,45%, 2006р. – 1,77%, 2007р. – 2,73%.

На запитання, «хто має представляти Ваші інтереси у суспільних процесах в першу чергу?» відносна більшість опитаних – 26,4% визначили політичні партії. Громадські організації та профспілки (2-3 місця) обрали удвічі менші частки громадян [15].

За даними опитувань, близько третини громадян засвідчують, що в країні є політична сила, діяльність якою вони вважають правильною, і висловлюють готовність голосувати за неї. Ще понад третини визнають, що в Україні є політичні сили, діяльність яких вони підтримують певною мірою, але якщо з'явиться краща політична сила – можуть проголосувати за неї [16].

Отже, є підстави стверджувати, що думка громадян України стосовно політичних партій і партійної системи в цілому, є амбівалентною. З одного боку, громадяни розчаровані нинішнім станом партійної системи, що відображується у вкрай низькій довірі до політичних партій, низькому рівні членства в них та розчаруванні у пропорційній виборчій системі.

З іншого боку, партії де-факто визнаються представниками інтересів громадян на політичному рівні (за відсутності інших ефективних каналів такого представництва), що виявляється через стабільно високий рівень участі у виборах, позитивне голосування абсолютної більшості виборців, а також надання партіям пріоритету у представництві своїх інтересів порівняно з іншими суб'єктами.

Очевидно, таку ситуацію можна охарактеризувати як розчарування в існуючих партіях, які стабільно присутні у владі чи змагаються за неї, тривалий час є провідними акторами і на політичній арені. Зважаючи на те, що саме ці політичні сили є складовими партійної системи України, а також з огляду на інші чинники (у першу чергу, на низьку ефективність системи влади, сформованої на партійній основі, її «кризогенний» характер, а також високий рівень політичної корупції), можна говорити про кризові явища у партійній системі України. Проте, їх не слід розглядати як кризу багатопартійності в цілому, скоріше вони є стимулом до певних змін в партійній системі України.

Можливим напрямом виходу з цієї ситуації, за умов збереження демократичного політичного режиму та європейського вектору розвитку України, бачиться модернізація існуючих політичних сил в напрямі підвищення рівня їх програмно-ідеологічної орієнтації, політичної послідовності і відповідальності, демократизації внутрішньопартійного життя, а також зменшення залежності від фінансових донорів, забезпечення законності і прозорості партійного фінансування. Ці напрями оновлення багато в чому визначаються особливостями громадської думки стосовно політичних партій та потребами в їх урахуванні.

Поруч з цим, в суспільстві існує запит на створення нових партій, які від початку діяльності будуватимуть їх на нових засадах, намагаючись уникнути вад, притаманних вже існуючим партійним структурам. Президентська виборча кампанія 2010р. по суті стала початком процесу створення таких політичних сил. Зокрема, власні політичні партії або громадські рухи, які можуть стати основою

таких партій, створили такі кандидати в Президента України, як А.Гриценко, С.Тігіпко, А.Яценюк. Ці кандидати характеризуються як представниками «нової політичної хвилі», яка має змінити нинішню політичну еліту.

Зважаючи на це, можна очікувати, що наступний етап розвитку партійної системи характеризуватиметься конкуренцією між «старими» та «новими» партіями, намаганням останніх завоювати представництво, як мінімум -- в органах місцевого самоврядування, як максимум – у Верховній Раді. Якщо такі спроби виявляться вдалими, це суттєво вплине на конфігурацію партійної системи України і стане стимулом її подальших змін.

Таким чином, на підставі наведених даних опитувань можна зробити висновок, що українське суспільство неоднозначно ставиться до політичних партій. З одного боку, в громадській думці з цього питання домінують в цілому негативні оцінки багатопартійності, низькими є довіра до політичних партій та зацікавленість у членстві в них.

В той же час, партії сприймаються як необхідний інститут політичної системи, про що свідчать, зокрема, високий рівень явки на виборах різних рівнів та здатність більшості громадян до партійно-політичної самоідентифікації. Є також підстави стверджувати, що провідні політичні сили України виявляють якщо не здатність, то, принаймні, готовність до сприйняття обґрунтованих претензій суспільства до них, і до відповідної модифікації. Розуміння невдоволення суспільства існуючими політичними партіями відображується і в ініціативах щодо створення нових політичних сил на нових засадах.

Тому сучасну ситуацію з ставленням громадян до політичних партій можна розглядати як кризу певного етапу розвитку партійної системи України, проте не кризу багатопартійності в цілому. Можливості для еволюції партійної системи України в напрямі європейських стандартів зберігаються, важливим чинником такої еволюції виступає громадська думка.

Оригінал статті див.:

Політологічний вісник. Збірник наук. праць. – Київ, 2010, Вип. 46, с. 310-319.

Література:

1. Исаев Б.А. Теория партий и партийных систем. М.: Аспект Пресс, 2008. – 367с.
2. Політичні структури та процеси в сучасній Україні: політологічний аналіз. Під ред. Ф.М.Рудича. К.: Наукова думка, 1995р. – 266с.
3. Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році». – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2004. – 472с.
4. Головаха Є., Паніна Н. Українське суспільство 1992-2008: соціологічний моніторинг. – К., 2008. – 85с.
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – <http://www.ukrstat.gov.ua/>

6. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії України. – <http://www.cvk.gov.ua/>
7. Офіційний сайту Міністерства юстиції України. – <http://www.minjust.gov.ua/>
8. Інтернет-сайт Центру Разумкова. – <http://www.uceps.org/>
9. В Украине снижается число сторонников многопартийной системы – опрос. Интерфакс-Украина, 8 сентября 1997г.
10. Выборы-2006: условия, субъекты, наследки. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, №10, 2005.
11. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції. Аналітична доповідь УЦЕПД. – Національна безпека і оборона, №12, 2001.
12. Дані опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 1 по 10 вересня 2007р. Опитано 2004 респонденти віком від 18 років в усіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.
13. Дані опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 7 по 19 жовтня 2008р. Опитано 10865 респондентів віком від 18 років в усіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки не перевищує 1%.
14. Виступ Голови ЦВК І.Смця на засіданні Верховної Ради України 11 травня 1994р. Офіційний сайт Верховної Ради України. – <http://www.rada.gov.ua/>
15. Дані опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 31 травня по 18 червня 2007р. Опитано 10956 респондентів віком від 18 років в усіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки не перевищує 1,0%.
16. Дані опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 7 по 19 жовтня 2008 року. Опитано 10865 респондентів віком від 18 років в усіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки не перевищує 1%.